

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

Əlyar Səfərli...

Mənim üçün bu insan, ədəbiyyat elminin cəfəkeşlərindən biri, yaşca məndən 11 il böyük olmasına baxmayaraq dostluq etdiyim bu şəxsiyyət indi bu işıqlı dünyada yoxdur. Elə bil, Ədəbiyyat İnstitutunun koridorlarında ayaqüstü görüşüb sonra gəzişdiyimiz, hal-əhval tutmaqdan başlayıb müxtəlif mövzularda söhbət etdiyimiz, sonra onun otağına keçib bir stəkan pür-rəngi çay içib xudahafizləşməyimiz olmamış. Hər dəfə işə gələndə mütləq bu görüşlər, institutun koridorundakı bu "başmaq seyri" hər ikimizin ürəyində idi. Mən Əlyar müəllimdən hər dəfə nəse öyrənirdim. O, klassik ədəbiyyatımızın tanınmış tədqiqatçılarından biri idi və mənim Füzuli heyranı olduğumu yaxşı bilirdi. Füzulidən əzbər bildiyim qezəlləri mənə söyləyərdi, sonra ayrı-ayrı beytlərin mənasını soruşar və doğru izah edə bilmədiyim mətləbləri anladardı. Bir gün onu doğulduğum Masallı rayonuna apardım, Cəlilabadda, Lənkəranda da gəzdirdim, qocaman tədqiqatçı Mirhaşım Talışlının qonağı olduq, rayonumuzda adlı-sanlı bir kənd müəlliminin 70 illik yubileyində iştirak etdik. Onun məşinində bu səyahətimiz o qədər maraqlı keçdi ki... Yolboyu da sözümlü-söhbətimiz Füzulidəndi.

Əlyar müəllim çox sadə insan idi. Amma bu sadəliyin arxasında müdriklilik dayanırdı. Müdrikliliyi isə izah eləmirəm və mən Əlyar Səfərli ilə onun ömrünün son yeddi ilində dostluq etdiyimi həyatımın ən fərəhli anları kimi xatırlayıram.

Əlyar Səfərli Xəlil Yusifli ilə birgə, keçdiyi ömür yolu zəngin idi. 1937-ci ilin iyunun 23-də Ordubadın Anabad kəndində dünyaya gəlmişdi. Atası Qurbanəli, əmisi Səfərli, qardaşı Muxtar həbs cəzası almış, heç birisi də qayıtmamışdı. Anası Sahab yeddi uşağını təkbaşına böyütmüşdü. Bu uşaqlardan isə yalnız Əlyar Səfərli təhsil ala bilmişdi. Qonşu Gənzə kəndində yeddi illik məktəbi bitirdikdən sonra Ordubad şəhər Pedaqoji məktəbində təhsilini davam etdirmişdi. 1960-cı ildə ADU-nun Şərqişnaslıq fakültəsinin fars şöbəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdi. Tələbəlik illərində tələbə elmi cəmiyyətinin rəhbəri olmuşdu. Nizami adını Ədəbiyyat İnstitutunda və eləcə də ADU-da uzun illər işləmiş, namizədlik və doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş, AMEA-nın müxbir üzvü seçilmişdi. İki il (1971-1973) Əfqanıstanda tərcüməçilik etmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin fərmanı ilə Tehrandə fəvqəladə və səlahiyyətli səfir vəzifəsində çalışmışdır. Son iş yeri Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu idi. Burada şöbə müdiri vəzifəsində çalışırdı.

Əlyar Səfərli xeyli sayda kitabın müəllifi idi, belə ki, o, orta yüzilliklər ədəbiyyatını araşdırmış, orta və ali məktəblər üçün dərsliklər nəşr etdirmiş, neçə kitabın tərtibçisi olmuşdu.

Ömrünün sonuncu ilində xəstəliyi şiddətlənmişdi, amma buna baxmayaraq ara-sıra işə gəlib-gedirdi.

Əlbəttə, bu qısa xatırlatmada, tərcümeyi-halda professor Əlyar Səfərli, ədəbiyyatşünaslıq elminin bir nüfuzlu, mötəbər tədqiqatçısının obrazını yarat-

maq niyyətim yoxdur. Onun obrazı yaratdığı elmi əsərlərdədir.

Əlyar Səfərli məktəb görmüş ədəbiyyatşünas idi. O, Həmid Araslı, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mir Cəlal Paşayev, Feyzulla Qasımzadə, Mirzağa Quluzadə, Məmmədhusəyn Təhmasib, Abbas Zamanov, Kamal Talibzadə, Əziz Mirəhmədov, Mirəli Seyidov, Əkbər Ağayev kimi müqəddir tənqidçi və ədəbiyyatşünasların qızgın fəaliyyət göstərdikləri bir dövrdə elmə gəlmişdi. Özünün dediyinə, etiraf etdiyinə görə akademik Həmid Araslının onun həyatında, elmi fəaliyyətində böyük rolu olub. Həmid Araslı Azərbaycan klassik ədəbiyyatının dərin bilicisi idi və gənc Əlyar Səfərliyə də ən böyük arzusu bu idi ki, Həmid Araslına açdığı yolla irəliləsin, klassik ədəbiyyatın tədqiq olunmamış problemlərinə, ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığına müraciət etsin, onların əsərlərinin nəşri və tərtibinə çalışsın. Klassik ədəbiyyatın tədqiqatçısı olmaq

Məsihi qezəldə qara zülmət, gecə, qara paltar, göz bəbəyinin qaranlığı kimi söz və ifadələri işlətməklə bu qaranlıqların fonunda sevgilinin günəş kimi parlayan surətini yaradaraq, təzadlardan istifadə etmişdir".

Klassik poeziyanın öz qayda-qanunları var və bunları bilmədən durub Füzuli, Nəsimi ya Məsihi barədə nəse yazmaq ağılabatan deyil. Əlyar Səfərli bütün klassik poeziyanı incəliklərinə qədər bilirdi, - desəm, qətiyyətlə səhv etməyəm. 2014-cü ildə "Divan ədəbiyyatı sözlüyü" kitabı çap olundu və bu, Əlyar Səfərliyə tələbə və aspirantlara, filoloqlara və ümumən ədəbi, elmi ictimaiyyətə ən qiymətli, ən dəyərli hədiyyəsi oldu. Sayı-hesabı bilinməyən söz və ifadələrin hər birinin mənasını izah etmək, bu sözlərin və ifadələrin klassik divan ədəbiyyatında işlənmə qaydalarını misallarla şərh etmək Əlyar Səfərliyə bir sözcü və lüğətçi deyil, klas-

və anadilli şeirimizin ilk böyük nümayəndəsi olan bir şairin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı heç bir qaranlıq nöqtə qalmır və Qazi Bührhəddin sanki XIV əsrdən üzü sənə sarı gəlir, bu gözəllik və sevgi nəğməkarı ilə üz bəzür otursan. Onun canlı obrazını seyr edirsən. Yeddi əsr bundan əvvəl yaşamış bir hökmdar-şairin qezəllərini onun öz dilindən eşidirsən, Sən onu anlayırsan, çünki sən öz doğma dilində danışırsan:

**Dedim ki, ləbin, dedi nə şirin söylər,
Dedim ki, belin, dedi nə narın söylər.
Dedim ki, canum cümle fədadır saçuna,
Dedi ki, bu miskin hələ varın söylər.**

Mənim Əlyar müəllimin elmi oçerkləri içərisində ən çox bəyəndiyim və dönə-dönə oxuduğum, oxuyub faydalandığım Məşməd Füzuli haqqında yazdığıdır. Füzuli haqqında Əhdi Bağdadidən, Sam

MƏNİM TANIDIĞIM ƏLYAR SƏFƏRLİ

hər bir alimdən fars və ərəb dillərini dürüst bilməyi, arxivlərdə, Əlyazmalar İnstitutunda işləməyi, ən başlıcası isə müstəqil fikir yürütməyi, tədqiq etdiyi sənətkarın yaradıcılıq aləminə dərinləndirən bələd olmağı tələb edir. Və Əlyar Səfərli buna nail ola bildi.

İlk ciddi tədqiqat əsəri XVI-XVII əsrlərlə yaşamış Məsihi haqqında oldu. Məlum idi ki, Məsihi ədəbiyyat tariximizdə daha çox "Vərqa və Gülşə" poeması ilə tanınır. Orta əsr təzkirəçiləri onun bədii irsinin yüz min beytdən artıq olduğunu göstərsələr də, "Danə və Dam", "Zənbur və Əsəl" məsnəvilərinin adlarını çəksələr də, ortada bu əsərlərdən əsər-ələmət yoxdur. Şeirler divanına gəldikdə isə onun yeganə əlyazması İsfahanda-Fərhəng kitabxanasında saxlanılırdı. Həmin o divan ilk dəfə məhz Əlyar Səfərli tərəfindən aşkarlanmış və 1998-ci ildə Tehrandə əski əlifba ilə çapdan buraxılmışdı. Əlyar Səfərli Xəlil Yusifli ilə birgə hazırladığı "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər)" dərsliyində ("Məsihi" oçerkinin müəllifi Ə.Səfərli) Məsihi divanından ətraflı söz açır. Bu şeirlər divanını Məsihi Səfəvi hökmdarlarından olan Məhəmməd Xudabəndəyə ithaf etmişdi, divanın dibaçəsində Azərbaycan adı çəkilirdi. Əlyar Səfərli Məsihi divanındakı qezəlləri, rübailəri və məsnəviləri təhlil edir, onun özünəməxsus bir şair olduğunu təsdiqləyirdi. Məsihi Nəvaini özünə ustad sanırdı, onu türk ədəbiyyatının sultanı adlandırır, özü də özbək-cığatay ləhcəsində şeirlər yaradırdı. Təbii ki, bu qezəllərin əsas mövzusu eşq və gözəlliyin tərənnümü idi. Əlbəttə, Məsihinin öz şeirlərində işlətdiyi bənzətmə və məcazlar klassik poeziyada yeniliylə seçilirdi və Ə.Səfərli Məsihidən gətirdiyi misallarla sübut edirdi ki, orta əsr şeirinin bədii təsvir vasitələri, deyim-ifadə çalarları heç də bitib-tükənmirdi.

**Qara libasda nazik tənini ki, pünhandır,
Nəhan olan zülmət içrə abi-heyvandır.**

Ə.Səfərli yazırdı ki: "Məsihi qara libas geyinib nazik, incə bədənini örtən gözəlin qara libasa bürünməsinə dirilik suyunun zülmətdə qaranlıqlar içərisində gizlənməsinə bənzədir. Şairin vəsf etdiyi bu gözəl dünya gözəlidir, geyimi, oturuşu, duruşu ilə seçilən gözəl-göyçək bir sevgidir.

sik poeziyanın dərin bilicisi olduğunu sübuta yetirir. "Divan ədəbiyyatı sözlüyü"ndə elə sözlər, ifadələr var ki, onları ilk dəfə məhz Əlyar Səfərli bizlərə tanıdır: bəzmi-ələst, bərəati-istihtal, elmi-lədən, əhli-əsmə, səbül-məsani, həcərəül-əsvəd, təcdidi-mətlə, şahne, şitaiyyə, dirəfşi-gəvəyani, xüsuf və s.

Əlyar Səfərli Xəlil Yusifli ilə birgə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər)" dərsliyinin müəllifidir və bu dərslikdə "Kitabi-Dədə Qorqud", "Dastanı-Əhməd Hərəmi", "Qazi Bührhəddin", "İmadəddin Nəsimi", "Məhəmməd Füzuli", "Fədəi", "Əmani", "Məsihi", "Qövsi Təbrizi", "Saib Təbrizi", "XVII-XVIII əsrlər ədəbiyyatı", "Vidadi", "Vaqif" "Şəhriyar" dastanı elmi oçerklərinin müəllifi Əlyar Səfərliyə. Göründüyü kimi, Ə.Səfərliyə qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı "marşrutu" çox geniş və zəngindir. Onun elmi üslubuna xas olan sadəlik və anlaşılıqlı ifadə tərz-i üslubu belə bir həqiqəti də sübut edir ki, elm qəlizlik, mücərrədlik sevmir, fikri aydın və səlis ifadə etmək daha münasibdir.

Elmi oçerklərinə gəldikdə isə, Əlyar Səfərliyə hər bir klassik sənətkarın onun öz yaradıcılığının özəllikləri ilə yanaşmaq prinsipi öndə durur. Qazi Bührhəddin, Nəsimi, Füzuli, Saib Təbrizi, Məsihi haqqında çox yazıblar, Əlyar müəllim də yazıb. Amma fərq orasındadır ki, Əlyar müəllimin elmi oçerklərində hər bir klassik sənətkarın yaradıcılığının təhlili ilə yanaşı, onun obrazı da yaradılır. Deyək ki, "Qazi Bührhəddin" oçerkinə oxuyursan

Mirzədən, Mister Gibbdən, Köçərlidən, Abdulla Surdan, Əli Nihad Tərlandan, Köprülüzadədən, Həmid Araslıdan, Mirzağa Quluzadədən, Fuad Qasımzadədən, Azadə Rüstəmovadan, Sabir Əliyevdən, Samət Əlizadədən, Kamil Vəlidən tutmuş Teymur Kərimli, Lalə Əlizadə, Gülşən Kəngərliyə qədər nə yazılıbsa, hamısını çalışmışam oxuyum. Hər bir tədqiqatda Mirzə Cəlil demişkən: "bir dad, bir duz" hiss etmişəm.. Bu sırada Əlyar müəllimin Füzuliyə həsr etdiyi oçerki də özünəməxsusluğu ilə seçilir. Doğrudur, Əlyar müəllim "Həmid Araslı yolunu" seçir. Füzulinin həyatı, sənət yolu, mühiti və ayrı-ayrı janrlar üzrə təhlilini bizə təqdim edir, amma heç kimi təkrar etmir, Füzuli haqqında öz sözünü deyir. Xüsusilə, Füzulinin qesidələri, qitə və rübailəri haqqında təzə, həm də son dərəcə maraqlı fikir və mülahizələri ilə qarşılaşırsınız. Bu fikri "Leyli və Məcnun", "Füzulinin nəsi" bölmələrində də hiss edirik." Həqiqət-süəda" haqqında isə səhv etmərsən, füzuliyəşünaslıqda ilk dolğun tədqiqatın müəllifi də Əlyar Səfərliyə. Ümumiyyətlə, Əlyar Səfərliyə klassik poeziyamız haqqında fikir və mülahizələri özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Əlyar müəllim uzun illər ADU-da klassik ədəbiyyatdan mühazirələr oxuyub və onun tələbələri etiraf edirlər ki, Əlyar müəllimin dərsləri, oxuduğu mühazirələr yaddaşımızda yaşayır. Əlyar müəllimin şəxsiyyətində ciddi alim və pedaqoq vəhdəti hiss edilirdi. O, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda da bu vəhdəti qoruyurdu. Namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müzakirəsi zamanı, xüsusilə, klassik ədəbiyyatla bağlı müzakirələrdə dissertantların ən çox çəkirdiyi şəxs Əlyar Səfərli idi. Çünki o, qüsurları, nöqsanları bağışlamırdı.

Əlyar Səfərli klassik şair və ədiblərin - Bührhəddinin "Gülşənə gəl nigara", "Divan", Məsihinin "Vərqa və Gülşə", Əmaninin "Əsərləri", Füzulinin "Seçilmiş əsərləri", Nəsiminin "Seçilmiş əsərləri", "Mən cahana sığmazam", eləcə də "Dastanı-Əhməd hərəmi", "Hikmət xəzinəsi" kitablarını tərtib edib geniş müqəddimə ilə, kütləvi tirajla nəşr etdirmişdi. İndi bu nəşrlər qiymətli bir mənbə kimi qorunur.

Mənim tanıdığım professor Əlyar Səfərli budur. O, 80 yaşına gəlib çatdı və bu yubileyi təəssüf ki, biz onsuz qeyd edirik. Ruhu şad olsun!